

Andrzej B. Krupa

Towarzystwo Naukowe im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8156-7698>

Administracja wyznaniowa wobec mniejszościowych związków wyznaniowych w województwie elbląskim w latach 70. i 80. XX w.

Wstęp

Dominującą pozycję wśród wyznań w powojennej Polsce zajmował Kościół katolicki. Pozostałe organizacje religijne skupiały u progu reformy administracyjnej lat 1972–1975 ok. 2% ogółu społeczeństwa¹. Historiografia odnosząca się do dziejów Polski Ludowej doczekała się szeregu opracowań prezentujących stosunki państwa z niekatolickimi Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi², również z zakresu historii regionalnej, traktujące o Polsce północno-wschodniej³. Dotychczasowe publikacje nie wyczer-

¹ K. Urban, *Mniejszości religijne w Polsce 1945–1991 (zarys statystyczny)*, Kraków 1994, s. 81–84.

² Wśród licznych publikacji należy wyróżnić: R. Michalak, *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945–1989*, Zielona Góra 2014; idem, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945–1956)*, Warszawa 2002; W. Sławiński, *Cele, taktyka i działania władz komunistycznych wobec chrześcijańskich mniejszości wyznaniowych w latach 1945–1956 w Polsce*, [w:] *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozynkowski, Toruń 2012, s. 151–188; K. Białecki, *Kościół narodowy w Polsce w latach 1944–1965*, Poznań 2003; J. Mironczuk, *Polityka państwa wobec Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polsce (1947–1989)*, Warszawa 2002; S. Dudra, *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019, s. 51–91, 137–140, 168–184, 192–202, 215–342, 441–480, 385–436, 441–485; K. Urban, *Mniejszości religijne w Polsce...*, s. 10–125; idem, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970 (rys historyczny)*, Kraków 1996; J. Miłosz, *Świadkowie Jehowy na ziemiach polskich – w XX wieku*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021, nr 2, s. 231–269; idem, *Działania Urzędu do spraw Wyznań wobec świadków Jehowy i związków badaczy Pisma Świętego w latach 1956–1975 – próby legalizacji i porządkowania*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 3: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1950–1975*, red. R. Łatka, Warszawa 2023, s. 421–442; M. Zawisłak, *Wydatki Funduszu Kościelnego w latach 1975–1989 na politykę wyznaniową realizowaną przez Urząd do spraw Wyznań*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 4: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1975–1990*, red. R. Łatka, Warszawa 2024, s. 302–315.

³ Szczególnie warto wymienić: S. Dudra, *Kościół prawosławny na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004; idem, *Kościół prawosławny na Ziemiach Zachodnich i Pół-*

pały jednak opisu złożonych procesów dotyczących relacji administracji wyznaniowej z mniejszościowymi Kościołami i związkami wyznaniowymi w województwie elbląskim w latach 1975–1989. Wydaje się zatem uzasadnione uzupełnienie tych informacji poprzez analizę dokumentów zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Oddziałowych Archiwach Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku i w Gdańsku oraz w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Cezury czasowe wyznacza z jednej strony utworzenie województwa elbląskiego, z drugiej zaś kres istnienia Urzędu do Spraw Wyznań wraz z wydziałami w województwach.

Panorama wyznaniowa województwa elbląskiego

Z dniem 1 czerwca 1975 r. Elbląg, dotychczasowa siedziba powiatu, objął funkcję wojewódzką. W skład nowej jednostki podziału administracyjnego najwyższego szczebla weszło dziewięć powiatów z województw: gdańskiego (elbląski, nowodworski, malborski, sztumski i kwidziński) oraz olsztyńskiego (braniewski, pasłęcki, część iławskiego i morąskiego). W nowo utworzonym Urzędzie Wojewódzkim w Elblągu, będącym terenowym organem administracji, rozpoczął funkcjonowanie Wydział do Spraw Wyznań (dalej: WdSW). W jego kompetencjach było prowadzenie spraw z zakresu stosunków między państwem a Kościołem katolickim oraz innymi związkami wyznaniowymi⁴. Dane elbląskiej administracji wyznaniowej dotyczące mniejszościowych wspólnot religijnych z terenu województwa przedstawiono w tabeli 1. Na wzmiankowanym terenie działali ponadto nieuznawani przez państwo Świadkowie Jehowy, których liczebność szacowano w WdSW w Elblągu w 1976 r. na 4 tys.⁵, zaś w 1984 r. – 1,2 tys. osób⁶.

nocnych Polski po II wojnie światowej, [w:] *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2011, s. 235–247; A. Kopiczko, *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996, s. 183–196; idem, *Kościół polskokatolicki na Warmii, Mazurach i Powiślu po II wojnie światowej*, [w:] *Biskup Franciszek Hodur (1866–1953). Życie, dokonania, znaczenie. Materiały seminarium naukowego*, Olsztyn, 1–2 III 2000, red. J. Jezierski, Olsztyn 2001, s. 257–268; M. Józefczyk, *Elbląg i okolice 1937–1956. Chrześcijaństwo w tyglu dwu totalitaryzmów*, Elbląg 1998, s. 193–199; K. Sychowicz, *Administracja wyznaniowa w województwie białostockim i jej działania wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1957–1975*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań...*, t. 3, s. 149–157; idem, *Kościół prawosławny a system komunistyczny w województwie białostockim (1956–1981). Zarys wzajemnych relacji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, t. 37, nr 1, s. 253–279; P. Szczudłowski, *Luteranie na Pomorzu Gdańskim po 1945 roku*, „Rocznik Gdański” 1996, z. 1, s. 87–105; R. Ziemiański, *Duszpasterstwo protestanckie na terenie obecnej diecezji elbląskiej w latach 1945–1999*, „Studia Elbląskie” 2000, t. 2, s. 185–198.

⁴ A.B. Krupa, *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu w 1975 roku*, „Studia Elckie” 2024, nr 3, s. 378–379, 381–382.

⁵ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Komitet Wojewódzkiej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu (dalej: KW PZPR Eg), 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 sierpnia 1976 r., 30 VIII 1976, k. 37.

⁶ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Urząd do Spraw Wyznań (dalej: UdSW), 128/55, Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz o pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu obejmująca okres lat 1978–1984, [b.d.], k. 32.

Tab. 1. Struktury związków wyznaniowych, funkcjonujących obok Kościoła katolickiego w województwie elbląskim w 1976 r. i w 1984 r.

Lp.	Nazwa wyznania	1976			1984		
		Duchowni	Placówki duszpasterskie	Wierni	Duchowni	Placówki duszpasterskie	Wierni
1	Kościół Adwentystów Dnia Siódmego	1	1z + 2f	63	2	3z	100
2	Kościół Chrystusowy	–	–	–	1	1z	40
3	Kościół Ewangelicko-Augsburski	–		25	–	1p + 2sk	37
4	Kościół Metodystyczny	1	1p + 2f	116	–	1p + 2f	38
5	Kościół Polskokatolicki	2	2p	190–230	3	2p	277
6	Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny	3	4p	240	3	4p	999
7	Polski Kościół Chrześcijan Baptystów	2	3z + 1f	96–141	2	2z + 2f	277
8	Świecki Ruch Misyjny „Epifania”	1	2z	„bardzo mało”	2	1z	20
9	Zjednoczony Kościół Ewangeliczny	1	1z + 1f	57	2	2z	167
10	Muzułmański Związek Religijny	–		80	–	1p	50

Źródło: opracowanie własne na podstawie A.B. Krupa, *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań...*, s. 380; idem, *Sytuacja wyznaniowa w województwie elbląskim...*, s. 66.

Zastosowane skróty: p – parafia, f – filia, sk – stacja kaznodziejska, z – zbór.

Jak wynika z przedstawionego zestawienia, niekatolickie związki wyznaniowe w województwie elbląskim obejmowały w latach 1975 i 1984 stosunkowo niewielką grupę, łącznie ok. 1–2 tys. osób. Mniejszościowe organizacje religijne, nawet jeżeli uwzględnimy Świadków Jehowy, stanowiły zatem niecałe 0,5% mieszkańców województwa. Dane

statystyczne administracja wyznaniowa określała przede wszystkim na podstawie informacji kierownictwa (duchowieństwa) poszczególnych wyznań. Należy sądzić, że rzeczywisty zasięg niekatolickich wspólnot wyznaniowych był jednak mniejszy. W 1981 r. pracownik WdSW Zenon Jasewicz ustalił w trakcie wizytacji elbląskiej parafii polskokatolickiej, że liczba 170 wiernych i sympatyków została przez proboszcza ks. Jana Marię Zielińskiego⁷ z dużym prawdopodobieństwem zawyżona⁸. Należy dodać, że już w 1974 r. Departament IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych informował o podawaniu przez władze Kościoła polskokatolickiego liczby wiernych w trzech diecezjach na terenie kraju o ok. 1/3 większej od rzeczywistej⁹.

Warto zauważyć, że w początkach 1982 r. dyrektor WdSW Mieczysław Winkel odnotował nikłą działalność w województwie elbląskim Kościoła ewangelicko-augsburskiego. Nabożeństwa były odprawiane sporadycznie, nie częściej niż co kilka miesięcy. Powodem był brak wiernych, którzy bądź umarli, bądź wyemigrowali do Niemiec. Dwie świątynie spośród trzech należących w województwie do konfesji były współużytkowane z innymi wspólnotami religijnymi: w Elblągu ze Zjednoczonym Kościołem Ewangelicznym, a w Pasłęku z Cerkwią prawosławną¹⁰. Ubywało również metodystów. Elbląska administracja wyznaniowa winiła za to pastora Jana Smerkowskiego. Miał on bowiem nie traktować poważnie obowiązków duszpasterskich. Mimo otrzymywania stałej miesięcznej pensji w wysokości 1735 zł oraz dodatkowych kwot pochodzących ze składek wiernych zaangażował się w prowadzenie sklepu z częściami samochodowymi, który w 1981 r. założył w domu przy świątyni parafialnej w Kwidzynie¹¹.

W województwie stale zmniejszała się także społeczność polskokatolików. Wśród przyczyn urzędnicy państwowi wymieniali starzenie się wspólnoty przy równoczesnym odchodzeniu młodzieży od praktyk religijnych. Deprymująco na parafian miał wpływać również ks. Zieliński. Kapłan, pozostający w 1980 r. w separacji z żoną, utrzymywał bowiem „bliższe kontakty” z jedną z parafianek (mężatką). Skargi w tej sprawie napływały

⁷ Ks. Jan Maria Zieliński (1938–2023) został przyjęty do Kościoła polskokatolickiego w 1963 r. W latach 1965–1975 posługiwał w polskokatolickiej parafii w Toruniu, a następnie do przejścia na emeryturę w 2013 r. w parafii w Elblągu. W 1982 r. rejestrowany przez Służbę Bezpieczeństwa jako TW „Adam” – zob. W. Sławiński, *Ze studiów nad polityką wyznaniową w Polsce w latach 1947–1971 (Kościół Katolicki)*, t. 2, Toruń 2021, s. 77; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN Wa), Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (dalej: MSW), 2912/1, karta rejestracyjna.

⁸ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań nierzymskokatolickich, 12 I 1981, k. 124. Według kierownika WdSW w Gdańsku Jana Szewczyka liczba wiernych parafii polskokatolickiej była zawyżana o 20% (o 50 osób) już w 1971 r.; Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (dalej: AIPN Gd), UW Gd, 929/95, Informacja na temat liczby wiernych Kościoła polskokatolickiego w województwie gdańskim, 31 III 1971, k. 243.

⁹ AAN, UdSW, 131/348, Dane liczbowe wiernych w parafiach Kościoła polskokatolickiego, 16 I 1974, k. 30–32.

¹⁰ APG, Urząd Wojewódzki w Elblągu (dalej: UW Eg), 650, Stan jednostek wyznaniowych na terenie województwa elbląskiego na dzień 1 stycznia 1982 r., [b.d.], k. 60.

¹¹ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań nierzymskokatolickich, 12 I 1981, k. 127.

zarówno do elbląskiego WdSW, jak też do krajowego zwierzchnika Kościoła polskokatolickiego bp. Tadeusza Majewskiego¹². Część osób zbulwersowana postawą kapłana zaprzestała korzystania z posługi w Elblągu, dojeżdżając do sąsiedniej tolkmińskiej polskokatolickiej placówki duszpasterskiej¹³. Należy zauważyć, że trzy lata później w wyniku konfliktu wiernych z proboszczem bp. Majewski otrzymał także petycję z żądaniem odwołania proboszcza w Tolkmicku¹⁴.

Grupę elbląskich wyznawców islamu skupionych w 11 rodzinach stanowili potomkowie polskich Tatarów. Co ciekawe, odpowiedzialną za sprawy organizacyjne w 1980 r. była kobieta, Emilia Korycka. Próba założenia odrębnej muzułmańskiej gminy wyznaniowej zakończyła się fiaskiem. Zbyt mała liczba wiernych oraz brak chętnych na objęcie poszczególnych funkcji w projektowanym zarządzie w Elblągu powodował, że w 1980 r. nadal należeli oni do gminy wyznaniowej w Gdańsku¹⁵.

Priorytety polityki wyznaniowej wobec wyznań niekatolickich

Władze partyjno-państwowe, zgodnie z zapisami konstytucji Polski Ludowej, oficjalnie deklarowały „stanie na straży poszanowania zasad wolności sumienia i wyznania, równości wszystkich wyznań”¹⁶. Jak słusznie zauważył Ryszard Michałak, do osiągnięcia strategicznych celów PRL zakładano jednak użycie mniejszościowych Kościołów i związków wyznaniowych do walki propagandowej lub stworzenia z nich przeciwwagi dla Kościoła katolickiego, przy równoczesnym reglamentowaniu i koncesjonowaniu ich działalności¹⁷. W UdSW w połowie lat 70. wskazywano zatem na potencjalne korzyści płynące z konfliktów w parafiach katolickich między wiernymi i duchowieństwem. Według urzędników natychmiast powinien wówczas wkraczać Kościół polskokatolicki, wykorzystując dogodny moment do przejmowania placówek duszpasterskich¹⁸, co bez-

¹² Bp Tadeusz Majewski (1926–2002) zgłosił akces do Kościoła polskokatolickiego w 1951 r. W tym samym roku został wyświęcony przez bp. Jakuba Próchniewskiego z Kościoła mariawitów. W 1966 r. przyjął sakrę biskupią. Od 1975 r. do 1995 r. pełnił funkcję zwierzchnika Kościoła Polskokatolickiego w Polsce. Według swego następnego na urządzie bp. Wiktora Wysoczańskiego bp Majewski nie przestrzegał norm kościelnego prawa wewnętrznego i świadomie lekcewał ustrój synodalny Kościoła. Rejestrowany przez SB w latach 1967–1990 na zasadzie dobrowolności jako informator (TW) „Ryszard” – zob. *Śp. Biskup Tadeusz Majewski (1926–2002)*, „Rodzina” 2002, nr 8, s. 3; W. Wysoczański, *Status prawny Kościoła Polskokatolickiego*, „Rodzina” 2007, nr 4, s. 4; AIPN Wa, MSW, 2912/1, karta rejestracyjna.

¹³ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań nierzymskokatolickich, 12 I 1981, k. 124–125.

¹⁴ AAN, UdSW, 128/55, Sprawozdanie o sytuacji wyznaniowej i działalności Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu w 1983 r., 17 I 1984, k. 71.

¹⁵ APG, KW PZPR Eg, 1359, Notatka służbowa z wizytacji Muzułmańskiego Związku Religijnego W PRL w Elblągu, 14 VI 1980, k. 89.

¹⁶ APG, KW PZPR Eg, 1359, Tezy do wystąpienia na posiedzeniu egzekutywy KW PZPR w Elblągu, 9 IX 1983, k. 197.

¹⁷ R. Michałak, *Polityka wyznaniowa państwa...*, s. 113.

¹⁸ AAN, UdSW, 131/348, Podstawowe dane o Kościele polskokatolickim, [b.d.], k. 24.

dyskusyjnie ułatwiała zbliżona w obydwu profesjach liturgia. Państwo już w latach 50. wspierało także Cerkiew prawosławną w akcji misyjnej wśród grekokatolików, przesiedlonych na Ziemię Odzyskane w wyniku akcji „Wisła”, zapoczątkowanej w kwietniu 1947 r.¹⁹ Watro odnotować, że proboszczowie prawosławnych parafii województwa elbląskiego w Braniewie, Elblągu, Ornecie i w Pasłęku jeszcze w 1980 r. deklarowali pracownikom administracji wyznaniowej zainteresowanie pozyskaniem nowych wyznawców spośród katolickiej ludności ukraińskiej²⁰.

Realizacji założeń polityki wyznaniowej Polski Ludowej służyło wspieranie działalności statutowej mniejszościowych wspólnot religijnych poprzez udzielanie subwencji z Funduszu Kościelnego. Otrzymywane środki finansowe przeznaczano na bieżące funkcjonowanie i prowadzenie inwestycji w obiektach kościelnych²¹. Warto nadmienić, że elbląska administracja wyznaniowa bezzwłocznie załatwiała wnioski i postulaty Cerkwi prawosławnej dotyczące remontów (w tym przydziału materiałów budowlanych)²², przy jednoczesnym ograniczaniu lub uniemożliwianiu ich realizacji Kościołowi katolickiemu²³.

Duchowni (przede wszystkim hierarchowie) wyznań niekatolickich lojalnych wobec państwa korzystali z zapomóg i nagród pieniężnych²⁴. W świetle ustaleń Konrada Białeckiego płynących z badań nad Kościołem polskokatolickim pomoc była jednak częstokroć nieproporcjonalnie mała w stosunku do zaangażowania, na jakie mogli liczyć rządzący Polską przy wykonywaniu ich poleceń²⁵. Jednocześnie bp Majewski już w 1975 r. uzależ-

¹⁹ Na terenie należącym od 1975 r. do województwa elbląskiego próba utworzenia stałych prawosławnych placówek duszpasterskich w Kwidzynie, Nowym Dworze Gdańskim i w Prabutach zakończyła się jednak niepowodzeniem – zob. A.B. Krupa, *Cyganie w Cyganku, czyli administracja państwowa wobec grekokatolickiej placówki duszpasterskiej w powiecie nowodworskim w województwie gdańskim w latach 1952–1956*, „Echa Przeszłości” 2024, t. 25, nr 2, s. 164–165; K. Urban, *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. Z zagadnień stabilizacji życia kościelnego*, Kraków 1992, s. 101.

²⁰ APG, KW PZPR Eg, 1358, Informacja o sytuacji Kościoła prawosławnego na terenie województwa elbląskiego, 1980, k. 91. Lokalizacja punktów, w których obydwie profesje prowadziły duszpasterstwo, częściowo się pokrywały. Księża unicy, formalnie pozostając wikariuszami w parafiach rzymskokatolickich, nieśli bowiem posługę katolikom wschodnim w świątyniach w Elblągu, Dzierzgoniu, Pasłęku i w Pieniężnie – zob. APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 sierpnia 1976 r., 30 VIII 1976, k. 45–46.

²¹ M. Zawiślak, *Fundusz Kościelny w latach 1950–1989*, Lublin 2021, s. 246–247.

²² APG, KW PZPR Eg, 1358, Informacja o sytuacji Kościoła prawosławnego na terenie województwa elbląskiego, 1980, k. 91.

²³ Blokowanie zezwoleń na wykonywanie robót budowlanych było stałym elementem polityki wyznaniowej państwa wobec Kościoła katolickiego. Decyzje i uzgodnienia w sprawach wyznaniowych zasadniczo zapadały na posiedzeniach zespołu do spraw kleru pod przewodnictwem I sekretarza KW PZPR w Elblągu – zob. A.B. Krupa, *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań...*, s. 384–386; idem, *Sytuacja wyznaniowa w województwie elbląskim w latach 1978–1984 w świetle sprawozdania z wizytacji Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu z 1985 roku*, „Studia Elbląskie” 2024, t. 25, s. 67–68.

²⁴ M. Zawiślak, *Fundusz Kościelny...*, s. 246–247.

²⁵ K. Białeckie, op. cit., s. 82.

niał zwiększenie zasięgu wpływów „ideologii” wyznania od polepszenia przez państwo sytuacji materialnej księży i ich „często dość licznych” rodzin²⁶.

Kościół polskokatolicki posiadał w województwie elbląskim dwie parafie należące do diecezji warszawskiej. Posługę w Elblągu jako proboszcz niósł w latach 1975–2013 ks. Jan Maria Zieliński, były duchowny rzymskokatolicki²⁷. Uposażenie kapłana stanowiła oprócz dochodów z niesienia posługi stała dotacja. Składała się na nią zapomoga z Rady Kościoła i wynagrodzenie za prowadzenie punktu katechetycznego (w 1974 r. łącznie w kwocie 2,6 tys. zł miesięcznie). Ks. Zieliński otrzymał także przydział mieszkania komunalnego (ADM), składającego się z dwóch pokoi i kuchni²⁸. Proboszcz (od 1965 r. do 1975 r.) parafii polskokatolickiej w Tolkmicku ks. Marian Bugajski²⁹ otrzymywał wówczas co miesiąc z tego samego tytułu 2,5 tys. zł³⁰. Należy zauważyć, że w 1976 r. obydwaj duchowni wykazywali łącznie 20 dzieci objętych przez nich katechizacją³¹. W projekcie budżetu Kościoła polskokatolickiego na 1989 r. Prezydium Rady Synodalnej założyło, że ks. Zieliński będzie otrzymywał 45 900 zł miesięcznej dotacji, na którą miała złożyć się zapomoga zasadnicza (36 tys. zł) oraz dodatki: dziekański (3 tys. zł), za wykształcenie (1,5 tys. zł) i za staż pracy (15% zapomogi zasadniczej, tj. 5,4 tys. zł). Ks. Kazimierz Motyka³², w latach 1984–1989 proboszcz parafii Tolkmicko, miał nato-

²⁶ Bp Majewski postulował w związku z tym zwiększenie od 1976 r. stałej miesięcznej pomocy materialnej przekazywanej duchownym do kwoty 2–2,5 tys. zł – zob. AAN, UdSW, 131/340, Notatka w sprawie preliminarza budżetowego na 1976 r., 1975, k. 8–9.

²⁷ Według analizy przeprowadzonej w UdSW „główną bazę rekrutacyjną” duchownych polskokatolickich stanowił Kościół katolicki. Znaczącą część stanowili księża, którzy zmieniali konfesję nie z powodów doktrynalnych, lecz z uwagi na celibat. W połowie lat 70. w Kościele polskokatolickim dominowali jednak byli klerycy rzymskokatolickich seminariów duchownych relegowani z nich w trakcie studiów lub niedopuszczeni do święceń kapłańskich. Administracja wyznaniowa zakładała, że mimo posiadania własnego seminarium duchownego głównym źródłem dopływu duchowieństwa w kolejnych latach będzie nadal Kościół katolicki. Zdaniem urzędników musiało to wprowadzenie wstępnej weryfikacji zarówno prezbiterów katolickich, jak też i byłych kleryków przyjmowanych do Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej – AAN, UdSW, 131/348, Podstawowe dane o Kościele polskokatolickim, [b.d.], k. 1, 10–11.

²⁸ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań nierzymskokatolickich, 12 I 1981, k. 124.

²⁹ Ks. Marian Bugajski (1929–2011) przystąpił do Kościoła polskokatolickiego w 1960 r. Święcenia kapłańskie przyjął z rąk bp. Maksymiliana Rode. Niósł posługę w parafiach w Bolesławiu (1961), Grudziądzu (1961–1965) Tolkmicku (1965–1975) i w Olsztynie (1975–1994). Rejestrowany przez SB w 1977 r. na zasadzie dobrowolności jako TW „Przyjaciół” – zob. *Zmarli kapłani w 2011 r.*, „Rodzina” 2012, nr 2, s. 15; AIPN Wa, MSW, 2912/1, karta rejestracyjna.

³⁰ AAN, UdSW, 131/348, Wykaz zapomóg oraz wynagrodzeń z tytułu prowadzenia punktu katechetycznego w 1973 r., 22 XI 1973, k. 65. Kwoty dotacji i wynagrodzenia zostały zwaloryzowane od 1 stycznia 1974 r. decyzją kierownika UdSW ministra Aleksandra Skarżyńskiego – zob. AAN, UdSW, 131/348, Odrębna adnotacja na piśmie, 27 XI 1973, k. 68.

³¹ K. Urban, *Mniejszości religijne w Polsce...*, s. 246.

³² Ks. Kazimierz Motyka (1933–1989) ukończył rzymskokatolickie seminarium duchowne w Nysie i został wysłany dla diecezji opolskiej w 1956 r. Będąc proboszczem katolickiej parafii Kamiennik, zgłosił w 1980 r. chęć przejścia do Kościoła polskokatolickiego. Po złożeniu egzaminu weryfikacyjnego dokonał konwersji w 1984 r., zostając następnie duszpasterzem polskokatolickiej parafii w Tolkmicku. Rejestrowany przez SB w 1983 r. na zasadzie dobrowolności jako TW „Janusz” – zob. M.M., *Zmarł ksiądz Kazimierz Motyka*, „Rodzina” z 4 VI 1989, nr 23, s. 4; AIPN Wa, MSW, 003322/1, Karta EOK-6/63 z kartoteki księży katolickich; AIPN Wa, MSW, 2912/1, karta rejestracyjna.

miast otrzymywać tylko 38 800 zł miesięcznie: 36 tys. zł zapomogi zasadniczej, 1 tys. za wykształcenie i 5% dodatku stażowego³³.

W 1978 r. państwo dotowało w województwie elbląskim 15 niekatolickich punktów katechetycznych. Z dziewięcioma duszpasterzami zawarto umowy na ich prowadzenie. Wobec niewielkiej liczby dzieci objętych katechizacją ich funkcjonowanie było według dyrektora Mazura tylko pretekstem do uzyskania przez duchownych dodatkowych dochodów³⁴. Należy nadmienić, że w 1985 r. UdSW wyraził Cerkwi prawosławnej zgodę na rejestrowanie kolejnych punktów katechetycznych przy kościołach filialnych na żony księży. Administracja wyznaniowa nie widział przeszkód w traktowaniu ich jako „innych osób, które [prowadzą je] z ramienia Kościołów i związków wyznaniowych”³⁵ i zawieraniu stosownych umów³⁶. Właściwą jakość nauczania mieli gwarantować kapłani poprzez misje kanoniczne, których udzielali swym żonom. Urzędnicy zakładali, że wobec niewielkiej liczby wiernych wypłacana przez państwo kolejna pensja (oprócz tej, którą za katechizację otrzymywał już kapłan) mogła w wielu przypadkach stać się istotnym elementem budżetu domowego³⁷.

Warto zauważyć, że dyrektor WdSW w Elblągu Jerzy Brzozowski, oceniając u progu 1984 r. sytuację w 10 niekatolickich związkach wyznaniowych województwa, wskazał na „niebudzącą zastrzeżeń” lojalność ich członków wobec władz państwowych. Duchowni w pełni przestrzegali obowiązującego prawa. Przedstawiciele Kościołów (zwłaszcza polskokatolickiego i prawosławnego) uczestniczyli w Patriotycznym Ruchu Odrodzenia Narodowego, a wspomniany już ks. Zieliński był członkiem prezydium elbląskiej Rady Wojewódzkiej tejże organizacji politycznej³⁸. W prawosławnych świątyniach odczytywano listy pasterskie o treści społeczno-politycznej, na przykład z okazji świąt państwowych (XXXV lat PRL itp.), zachęcające do udziału w wyborach, oddawania głosów na kandydatów Frontu Jedności Narodu, wzywające do walki o pokój, zachęcające do rze-

³³ AAN, UdSW, 132/188, Zapomogi dla księży. Załącznik do projektu budżetu na 1989 r., 15 XII 1988, k. 14–15.

³⁴ W tym samym czasie na 234 punkty katechetyczne prowadzone w województwie elbląskim przez Kościół katolicki 36 duchownych (w tym 28 członków ZK „Caritas”) podpisało umowy na katechizację – zob. APG, KW PZPR Eg, 1363, Informacja na temat organizacji i działalności punktów katechetycznych, 29 XII 1978, k. 224–225.

³⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 grudnia 1981 r. w sprawie wynagradzania osób z tytułu organizowania i prowadzenia zajęć w punktach katechetycznych, Dziennik Urzędowy Ministra Oświaty z 1981 r., nr 13, poz. 92.

³⁶ AAN, UdSW, 132/210, Wyjaśnienia w sprawie zatrudniania żon księży prawosławnych do prowadzenia punktów katechetycznych, 20 III 1984.

³⁷ Zob. AAN, UdSW, 132/210, Odrębna adnotacja na piśmie, 31 V 1985, k. 1.

³⁸ APG, KW PZPR Eg, 1359, Sprawozdanie o sytuacji wyznaniowej i działalności WdSW w Elblągu w 1983 r., [b.d.], k. 221. Wykaz nagród i zapomóg, wypłaconych w latach 1969–1988 członkom kierownictwa Kościołów mniejszościowych i Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej „za lojalną postawę oraz współpracę z UdSW” – zob. AAN, UdSW, 101/8, Dotacje i pożyczki. Nagrody noworoczne dla członków kierownictwa kościołów chrześcijańskich, czołowych działaczy ekumenicznych, działaczy Zarządów Głównych: ZK Caritas i STPK.

telnej pracy dla dobra „ludowej ojczyzny” lub wychowywania młodego pokolenia w praworządności³⁹. Co ciekawe, prowadzone w ten sposób duszpasterstwo nie wykraczało według Brzozowskiego poza ramy religijne⁴⁰.

Władze partyjno-państwowe województwa elbląskiego, mimo udzielanego wsparcia, sceptycznie podchodziły do możliwości osiągnięcia na swoim terenie priorytetowych celów polityki wyznaniowej za pomocą mniejszościowych związków wyznaniowych. W 1979 r. kierownik Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Elblągu Marian Derks wskazywał bowiem na ściśle elitarny charakter niekatolickich wspólnot religijnych, co powodowało, że nie mogły odegrać poważniejszej roli w pożądanym ograniczeniu wpływów Kościoła katolickiego⁴¹. Trzy lata wcześniej dyrektor elbląskiego WdSW Józef Mazur stwierdził wręcz, że wobec rozproszenia i tak już nielicznych wiernych wzmiankowane społeczności religijne „nie zasługują” na szczególną uwagę rządzących województwem⁴².

Kontakty duchowieństwa z administracją wyznaniową

Kierownictwo wyznań mniejszościowych nie czyniło trudności władzom państwowym w sprawowaniu nadzoru nad kierowanymi przez siebie wspólnotami religijnymi. W 1979 r. i 1980 r. elbląski WdSW skontrolował wszystkie legalne wówczas niekatolickie Kościoły i związki wyznaniowe. Duchowni i inne osoby odpowiedzialne za sprawy organizacyjne udzielali wizytatorom wyjaśnień i podawali żądane od nich dane, chętnie i wyczerpująco odpowiadając na pytania⁴³. Warto nadmienić, że w kwietniu 1982 r. pracownik elbląskiej administracji wyznaniowej Józef Marzec uczestniczył w zebraniu zbiorowym nieuznawanych przez państwo Świadków Jehowy⁴⁴. Na zgromadzenie przybyło do Elbląga ponad 500 osób z całego województwa, również autokarami oznakowanymi jako „wycieczka”. Należy podkreślić, że wynajęcie sali sportowej i autobusów nie mogło odbyć się bez uprzedniej zgody „właściwych czynników partyjno-państwowych”. Marzec nie odnotował jakichkolwiek akcentów społeczno-politycznych zarówno ze stro-

³⁹ APG, KW PZPR Eg, 1358, Informacja o sytuacji Kościoła prawosławnego na terenie województwa elbląskiego, 1980 r., k. 90–91.

⁴⁰ AAN, UdSW, 128/55, Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz o pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu obejmująca okres lat 1978–1984, [b.d.], k. 33.

⁴¹ APG, KW PZPR Eg, 1363, Podstawowe problemy polityki wyznaniowej, syntetyczna ocena działalności Kościoła oraz stowarzyszeń wyznaniowych na terenie województwa elbląskiego, 4 VII 1979, k. 43.

⁴² APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 sierpnia 1976 r., 30 VIII 1976, k. 46.

⁴³ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań nierzymskokatolickich, 12 I 1981, k. 123–131.

⁴⁴ Państwo zalegalizowało Świadków Jehowy dopiero w maju 1989 r. – zob. J. Miłosz, *Świadkowie Jehowy...*, s. 261.

ny prowadzących spotkanie, jak też i uczestników. Nagłośnienie słyszalne było tylko wewnątrz budynku. Bardzo sprawnie działała ponadto służba porządkowa wyznaczona przez organizatorów⁴⁵. W 1983 r. Świadkowie Jehowy podjęli próbę uzyskania obiektów w Malborku i w Stegnie z przeznaczeniem na stałe domy modlitwy. Ich lojalność wobec władz nie budziła u dyrektora Brzozowskiego w tym czasie jakichkolwiek zastrzeżeń⁴⁶. Przełożony WdSW w Elblągu w szczególności podkreślał powstrzymanie się od jakichkolwiek wykroczeń przeciwko porządkowi prawnemu stanu wojennego. Działalność Świadków Jehowy w województwie pozostawała jednak wówczas przede wszystkim w kręgu zainteresowania elbląskiego aparatu bezpieczeństwa⁴⁷.

Duchowni mniejszościowych wspólnot religijnych województwa elbląskiego (w przeciwieństwie do większości księży katolickich⁴⁸) utrzymywali stałe kontakty z administracją wyznaniową, informując o realizowanych przedsięwzięciach i zapraszając na ważniejsze uroczystości⁴⁹. Również biskupi polskokatolicy i prawosławni, mający swoje siedziby poza województwem elbląskim, odwiedzali Urząd Wojewódzki w Elblągu, zarówno kurtuazyjnie, a także po to, by załatwić konkretne sprawy. 10 kwietnia 1978 r. do elbląskiego WdSW przybył w towarzystwie proboszcza miejscowej parafii ks. Zielińskiego biskup polskokatolicki Tadeusz Majewski. Rozmowy toczono na życzenie bp. Majewskiego bez udziału ks. Zielińskiego. Celem wizyty było zasięgnięcie opinii na temat nominacji nowego dziekana dekanatu gdańskiego. Hierarcha szczegółowo przedstawił przebieg wewnętrznych wyborów na ten urząd, naświetlając równocześnie panujące wewnątrz Kościoła podziały i konflikty. W trakcie spotkania dyrektor Mazur przedstawił bp. Majewskiemu negatywne stanowisko wydziału na temat ks. Zielińskiego informując, że nie nadaje się na urząd dziekana⁵⁰. Według opinii elbląskiej administracji wyznaniowej, wspartej skargami wiernych (również pisemnymi), duchowny był zarozumiały i podejrzliwy, intrygując w celu wzajemnego skłócenia osób trzecich⁵¹. Mimo to

⁴⁵ APG, KW PZPR Eg, 1359, Notatka służbowa, 9 IV 1982, k. 166–167.

⁴⁶ AAN, UdSW, 128/55, Sprawozdanie o sytuacji wyznaniowej i działalności Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu w 1983 r., 17 I 1984, k. 72.

⁴⁷ AAN, UdSW, 128/55, Sprawozdanie o sytuacji wyznaniowej i działalności Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu w 1982 r., 27 I 1983, k. 101.

⁴⁸ Zdecydowana większość księży gdańskich pracujących w województwie elbląskim w pełni respektowała polecenia ordynariusza diecezji oraz zarządzenia episkopatu, unikając kontaktów z władzami. Żadna z planowanych z nimi konferencji zborowych nie doszła w związku z tym do skutku. Większy stopień lojalności wobec państwa wykazywali natomiast duchowni z diecezji warmińskiej – zob. A.B. Krupa, *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań...*, s. 383.

⁴⁹ AAN, UdSW, 128/55, Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz o pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu obejmująca okres lat 1978–1984, [b.d.], k. 33.

⁵⁰ APG, KW PZPR Eg, 1356, Analiza rozmieszczenia i działalności kleru rzymskokatolickiego oraz innych związków wyznaniowych na terenie woj. elbląskiego wg stanu na dzień 1 sierpnia 1976 r., 30 VIII 1976, k. 100–101.

⁵¹ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań nierzyskokatolickich, 12 I 1981, k. 124.

w kwietniu 1979 r. bp Majewski ustanowił ks. Zielińskiego dziekanem nowo utworzonego dekanatu elbląskiego⁵².

Warto zauważyć, że ks. Zieliński był częstym gościem elbląskiego WdSW. O swojej władzy zwierzchniej w Warszawie, tj. o bp. Majewskim i jego otoczeniu, kapłan wyrażał się w sposób wulgarny⁵³. Twierdząc, że hierarcha faworyzuje ludzi moralnie mało wartościowych i homoseksualistów, donosił o istnieniu w związku wyznaniowym wewnętrznej opozycji, do której niewątpliwie sam siebie zaliczał⁵⁴. Należy podkreślić, że zarzuty stawiane przez ks. Zielińskiego były zbieżne z wnioskami zawartymi w analizie z połowy lat 70. UdSW dotyczącej Kościoła polskokatolickiego. Według urzędników główna linia podziału w związku wyznaniowym przebiegała wówczas między księżmi homoseksualistami i heteroseksualistami, przy przewadze liczbowej tych pierwszych. Ponadto mimo stworzenia możliwości uzupełnienia wykształcenia w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej demobilizująco na duchowieństwo miał działać „niski poziom intelektualny hierarchów”⁵⁵.

W lipcu 1982 r. wizytę władzom województwa elbląskiego złożył w trakcie wizytacji parafii biskup białostocki i gdański Kościoła prawosławnego Sawa (Michał Hrycuniak)⁵⁶. Hierarsze w spotkaniu z wicewojewodą elbląskim Józefem Sową towarzyszył proboszcz prawosławnych parafii w Elblągu i w Pasłęku ks. Mikołaj Ostapczuk⁵⁷. WdSW reprezentował natomiast inspektor wojewódzki Józef Marzec. W trakcie prawie godzinnej rozmowy wicewojewoda poinformował biskupa o lokalnej sytuacji społeczno-gospodarczej. Ten zaś omówił położenie Cerkwi prawosławnej w województwie elbląskim, chwalać gorliwość duszpasterzy. Przedstawił również swoje zaangażowanie

⁵² AIPN Gd, UW Gd, 929/95, Dekret ustanawiający dekanat elbląski, 26 IV 1979, k. 306.

⁵³ APG, KW PZPR Eg, 1359, Informacja z wizytacji wyznań rzymskokatolickich, 12 I 1981, k. 124.

⁵⁴ APG, KW PZPR Eg, 1358, Notatka służbowa, 21 IV 1979, k. 161.

⁵⁵ AAN, UdSW, 131/348, Podstawowe dane o Kościele polskokatolickim, [b.d.], k. 23.

⁵⁶ Abp Sawa (Michał Hrycuniak), ur. 1938, złożył śluby zakonne i przyjął święcenia kapłańskie w 1966 r. W 1979 r. otrzymał nominację na biskupa łódzkiego i poznańskiego, zaś dwa lata później objął diecezję białostocko-gdańską. W 1998 r. został zwierzchnikiem Cerkwi prawosławnej w Polsce. Według ustaleń Mariusza Krzysztofińskiego i Krzysztofa Sychowicza jeszcze w 1966 r. SB zarejestrowała duchownego jako TW „Jurek”, zwerbowanego na zasadzie dobrowolności. Kapłan kontynuował współpracę z aparatem bezpieczeństwa także po przyjęciu sakry biskupiej. Informacje pozyskane przez SB od tajnego współpracownika przedstawiały dużą wartość operacyjną. Umożliwiły kontrolę działalności Kościoła prawosławnego w Polsce, sabotowanie działań ekumenicznych podejmowanych przez Kościół rzymskokatolicki i ułatwiły walkę z opozycją polityczną wśród wiernych Cerkwi – zob. M. Krzysztofiński, K. Sychowicz, *W kręgu „Bizancjum”. Kościół prawosławny w Polsce po 1944 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1, s. 96–97, 151–152.

⁵⁷ Ks. Mikołaj Ostapczuk, ur. 1951, otrzymał święcenia kapłańskie w 1972 r. W tym samym roku został proboszczem parafii w Elblągu i w Pasłęku, a w 1982 r. wikariuszem w Sokółce. Sprawował urząd proboszcza od 1983 r. w Zabłudowie, zaś od 1990 r. w Gródku. Według zapisów ewidencyjnych zachowanych w kartotekach MSW ks. Ostapczuk był rejestrowany przez SB w latach 1979–1989 jako TW „Bazyli” – zob. S. Dudra, *Kościół prawosławny na Ziemiach Zachodnich...*, s. 271; AIPN Wa, MSW, 2912/1, karta rejestracyjna; AIPN w Białymstoku, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku, 10/1, karta rejestracyjna Mkr-2.

w pracach Międzynarodowej Komisji Mieszanej ds. Katolicko-Prawosławnego Dialogu Teologicznego⁵⁸.

Wzajemne kontakty duchowieństwa katolickiego i Kościołów mniejszościowych. Dialog ekumeniczny

Do najstarszych form dialogu ekumenicznego w Polsce należał Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan, obchodzony corocznie od 18 do 25 stycznia. Kościół katolicki w Polsce przystąpił do organizowania nabożeństw z tej okazji w 1962 r.⁵⁹ Wzmiankowane uroczystości na tyle absorbowały UdSW, że polecono terenowej administracji wyznaniowej śledzenie ich przebiegu i składanie sprawozdań⁶⁰. W 1979 r. nakazano ponadto zwrócić szczególną uwagę na kontakty ekumeniczne duchowieństwa katolickiego z innymi wyznaniem⁶¹.

Obchody Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan w województwie elbląskim ograniczały się głównie do komunikatów z ambony lub dedykowanych nabożeństw bez udziału duchowieństwa innych wyznań. Proboszczowie katolicy wiejskich placówek duszpasterskich w 1977 r. w większości pominęli problematykę ekumeniczną. Inaczej było w miastach. W parafii św. Jana w Malborku wystąpił chór baptystów, zaś w kościele katolickim w Braniewie kazanie do wiernych skierował miejscowy proboszcz prawosławny. Jednak duszpasterz tejże konfesji z Ornety ks. Włodzimierz Kuryłowicz⁶² odmówił wygłoszenia homilii w kościele katolickim, zasłaniając się wizytami duszpasterskimi (kolędą)⁶³. Cztery lata później elbląski i pasłęcki proboszcz prawosławny ks. Ostapczuk nie przyjął propozycji proboszcza katolickiej parafii św. Jerzego w Elblągu wzięcia udziału w mszach, tłumacząc się „innymi zajęciami”⁶⁴. W 1979 r. natomiast w nabożeństwie w Elblągu w domu modlitwy Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego wziął udział w charakterze obserwatora marianin z parafii Wszystkich Świętych⁶⁵.

Elbląska administracja wyznaniowa nie zaobserwowała do 1985 r. jakichkolwiek codziennych wzajemnych kontaktów księży katolickich z duchownymi innych wyznań oprócz oficjalnych, związanych z cyklicznymi modlitwami o jedność chrześcijan. Odnotowano wprawdzie spotkania na niwie prywatnej (np. przy brydżu), były one jednak

⁵⁸ APG, KW PZPR Eg, 1358, Notatka służbowa, 23 VII 1982, k. 184–184v.

⁵⁹ J. Budniak, T. Kałużny, Z.J. Kijas, *Duchowe aspekty polskiej ekumenii*, [w:] *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964–2004)*, red. J. Budniak i in., Kraków 2016, s. 64–65.

⁶⁰ APG, UW Eg, 650, Polecenie dotyczące Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, 14 I 1978, k. 30.

⁶¹ APG, UW Eg, 650, Polecenie dotyczące Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, 15 I 1979, k. 39.

⁶² Ks. Włodzimierz Kuryłowicz (1915–1997) sprawował urząd proboszcza w Orniecie w latach 1969–1997. Rejestrowany przez SB w latach 1970–1990 na zasadzie dobrowolności jako TW „Jaremi” – zob. S. Dudra, *Kościół prawosławny na Ziemiach Zachodnich...*, s. 271; AIPN Wa, MSW, 2912/1, karta rejestracyjna; AIPN Gd, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, 0065/1, karta aktualizacyjna, 15 I 1990.

⁶³ APG, UW Eg, 650, Sprawozdanie z Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, 4 II 1977, k. 35.

⁶⁴ APG, UW Eg, 650, Sprawozdanie z Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, 3 II 1981, k. 40.

⁶⁵ APG, UW Eg, 650, Sprawozdanie z Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, 2 II 1979, k. 38.

sporadyczne. Nie zarejestrowano również istotniejszych wzajemnych konfliktów. Wyjątek stanowił spór administratora parafii św. Jerzego w Elblągu z proboszczem polskokatolickim ks. Zielińskim na tle pochówku⁶⁶.

Zakończenie

Mniejszościowe Kościoły i związki wyznaniowe w województwie elbląskim, mimo licznych przywilejów, nie odegrały poważniejszej roli w polityce wyznaniowej realizowanej w latach 70. i 80. XX w. Lokalne władze partyjno-państwowe dostrzegały nieprzydatność niekatolickich wspólnot religijnych do walki propagandowej lub stworzenia z nich przeciwwagi dla dominującej konfesji. Ze względu na małą liczbę wiernych i niewielką możliwość oddziaływania na społeczeństwo nie były bowiem w stanie stanowić alternatywy dla Kościoła katolickiego. Wewnętrzne konflikty, zwłaszcza w Kościele polskokatolickim, utrudniały lub wręcz uniemożliwiały przeprowadzenie jakichkolwiek akcji misyjnych. Z pewnością z tych samych powodów mniejszościowych wspólnot nie stać było także na niezależność i podejmowanie jakichkolwiek, choćby potencjalnie antypaństwowych, działań.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych, Urząd do Spraw Wyznań, sygn. 101/8, 128/55, 131/340, 131/348, 132/188, 132/210.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Białymstoku, sygn. 10/1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku, Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. 929/95; Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. 0065/1.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 003322/1, 2912/1.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Elblągu, sygn. 1356, 1358, 1359, 1363; Urząd Wojewódzki w Elblągu, sygn. 650.

Akty prawne

Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z dnia 8 grudnia 1981 r. w sprawie wynagradzania osób z tytułu organizowania i prowadzenia zajęć w punktach katechetycznych, Dziennik Urzędowy Ministra Oświaty z 1981 r., nr 13, poz. 92.

⁶⁶ AAN, UdSW, 128/55, Informacja o sytuacji wyznaniowej na terenie województwa elbląskiego oraz o pracy Wydziału do Spraw Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu obejmująca okres lat 1978–1984, [b.d.], k. 33.

Opracowania

- Białecki K., *Kościół narodowy w Polsce w latach 1944–1965*, Poznań 2003.
- Budniak J., Kałużny T., Kijas Z.J., *Duchowe aspekty polskiej ekumenii*, [w:] *Encyklopedia ekumenizmu w Polsce (1964–2004)*, red. J. Budniak i in., Kraków 2016.
- Dudra S., *Kościół prawosławny na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski po II wojnie światowej*, Zielona Góra 2004.
- Dudra S., *Kościół prawosławny na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski po II wojnie światowej*, [w:] *Ziemie Zachodnie – historia i perspektywy*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2011.
- Dudra S., *Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny w obszarze polityki wyznaniowej oraz polityki narodowościowej Polski Ludowej i III Rzeczypospolitej*, Warszawa 2019.
- Józefczyk M., *Elbląg i okolice 1937–1956. Chrześcijaństwo w tyglu dwu totalitaryzmów*, Elbląg 1998.
- Kopiczko A., *Kościół polskokatolicki na Warmii, Mazurach i Powiślu po II wojnie światowej*, [w:] *Bi-skup Franciszek Hodur (1866–1953). Życie, dokonania, znaczenie. Materiały seminarium naukowego*, Olsztyn, 1–2 III 2000, red. J. Jezierski, Olsztyn 2001.
- Kopiczko A., *Kościół warmiński a polityka wyznaniowa po II wojnie światowej*, Olsztyn 1996.
- Krupa A.B., *Cyganie w Cyganku, czyli administracja państwowa wobec greckokatolickiej placówki duszpasterskiej w powiecie nowodorskim w województwie gdańskim w latach 1952–1956*, „Echa Przeszłości” 2024, t. 25, nr 2.
- Krupa A.B., *Sytuacja wyznaniowa w województwie elbląskim w latach 1978–1984 w świetle sprawozdania z wizytacji Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu z 1985 roku*, „Studia Elbląskie” 2024, t. 25.
- Krupa A.B., *Utworzenie Wydziału do Spraw Wyznań w Elblągu w 1975 roku*, „Studia Elckie” 2024, nr 3.
- Krzysztofiński M., Sychowicz K., *W kręgu „Bizancjum”. Kościół prawosławny w Polsce po 1944 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2008, nr 1.
- Michalak R., *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945–1956)*, Warszawa 2002.
- M.M., *Zmarł ksiądz Kazimierz Motyka*, „Rodzina” z 4 VI 1989, nr 23.
- Michalak R., *Polityka wyznaniowa państwa polskiego wobec mniejszości religijnych w latach 1945–1989*, Zielona Góra 2014.
- Miłosz J., *Działania Urzędu do spraw Wyznań wobec świadków Jehowy i związków badaczy Pisma Świętego w latach 1956–1975 – próby legalizacji i podporządkowania*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 3: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1950–1975*, red. R. Łatka, Warszawa 2023.
- Miłosz J., *Świadkowie Jehowy na ziemiach polskich – w XX wieku*, „Język. Religia. Tożsamość” 2021, nr 2.
- Mironczuk J., *Polityka państwa wobec Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polsce (1947–1989)*, Warszawa 2002.

- Ślawniński W., *Cele, taktyka i działania władz komunistycznych wobec chrześcijańskich mniejszości wyznaniowych w latach 1945–1956 w Polsce*, [w:] *Kościół chrześcijański w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozyński, Toruń 2012.
- Ślawniński W., *Ze studiów nad polityką wyznaniową w Polsce w latach 1947–1971 (Kościół Katolicki)*, t. 2, Toruń 2021.
- Sychowicz K., *Administracja wyznaniowa w województwie białostockim i jej działania wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1957–1975*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury, działalność, ludzie*, t. 3: *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1950–1975*, red. R. Łatka, Warszawa 2023.
- Sychowicz K., *Kościół prawosławny a system komunistyczny w województwie białostockim (1956–1981). Zarys wzajemnych relacji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, t. 37, nr 1.
- Szczudłowski P., *Luteranie na Pomorzu Gdańskim po 1945 roku*, „Rocznik Gdański” 1996, z. 1.
- Śp. Biskup Tadeusz Majewski (1926–2002), „Rodzina” 2002, nr 8.
- Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970 (rys historyczny)*, Kraków 1996.
- Urban K., *Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. Z zagadnień stabilizacji życia kościelnego*, Kraków 1992.
- Urban K., *Mniejszości religijne w Polsce 1945–1991 (zarys statystyczny)*, Kraków 1994.
- Wysoczański W., *Status prawny Kościoła Polskokatolickiego*, „Rodzina” 2007, nr 4.
- Zawiślak M., *Fundusz Kościelny w latach 1950–1989*, Lublin 2021.
- Zawiślak M., *Wydatki Funduszu Kościelnego w latach 1975–1989 na politykę wyznaniową realizowaną przez Urząd do Spraw Wyznań*, [w:] *Urząd do Spraw Wyznań. Struktury – działalność – ludzie*, t. 4, *Struktury wojewódzkie i wybrane aspekty działalności w latach 1975–1990*, red. R. Łatka, Warszawa 2024.
- Ziemiański R., *Duszpasterstwo protestanckie na terenie obecnej diecezji elbląskiej w latach 1945–1999*, „Studia Elbląskie” 2000, t. 2.
- Zmarli kapłani w 2011 r., „Rodzina” 2012, nr 2.

Attitudes of state administration for religious affairs toward religious minorities in Elbląg Voivodeship in the 1970s and 1980s

Summary: In the 1970s and 1980s, less than 0.5% of the population of Elbląg Voivodeship belonged to minority churches and minority religious organizations. The leaders of non-Catholic religious communities did not object to ongoing monitoring of their activities by state authorities. The priests of minority religious communities maintained regular contact with the state administration for religious affairs. Minority religious organizations in Elbląg Voivodeship received financial assistance from the state, but they did not play a major role in the government's efforts to undermine the influence of the Catholic Church.

Keywords: religious policy, state administration for religious affairs, religious minorities, Polish People's Republic, Elbląg Voivodeship

Die Religionsverwaltung gegenüber religiösen Minderheiten in der Woiwodschaft Elbląg in den 1970er und 1980er Jahren

Zusammenfassung: Minderheitenkirchen und -religionsgemeinschaften machten in den 1970er und 1980er Jahren weniger als 0,5% der Einwohner der Woiwodschaft Elbląg aus. Die Führung der nicht-katholischen Religionsgemeinschaften bereitete den staatlichen Behörden keine Schwierigkeiten bei der Ausübung der ständigen Aufsicht über ihre Tätigkeit. Die Geistlichen der religiösen Minderheiten standen in ständigem Kontakt mit der Religionsverwaltung. Trotz der materiellen Unterstützung durch den Staat spielten die religiösen Minderheiten in der Woiwodschaft Elbląg keine bedeutende Rolle bei der Einschränkung des Einflusses der katholischen Kirche.

Schlüsselwörter: Religionspolitik, Religionsverwaltung, religiöse Minderheiten, Volksrepublik Polen, Woiwodschaft Elbląg

Administracja wyznaniowa wobec mniejszościowych związków wyznaniowych w województwie elbląskim w latach 70. i 80. XX w.

Streszczenie: Mniejszościowe Kościoły i związki wyznaniowe liczyły w latach 70. i 80. XX w. niecałe 0,5% mieszkańców województwa elbląskiego. Kierownictwo niekatolickich wspólnot religijnych nie czyniło trudności władzom państwowym w sprawowaniu stałego nadzoru nad ich działalnością. Duchowni mniejszościowych wspólnot religijnych utrzymywali zaś stałe kontakty z administracją wyznaniową. Mimo pomocy materialnej państwa mniejszościowe związki wyznaniowe w województwie elbląskim nie odegrały poważniejszej roli w ograniczeniu wpływów Kościoła katolickiego.

Słowa kluczowe: polityka wyznaniowa, administracja wyznaniowa, mniejszości wyznaniowe, Polska Ludowa, województwo elbląskie